

Сістэмныя адносіны мянушак у сінхраніі

Н.А. БАГАМОЛЬНИКАВА

У артыкуле аналізуюцца сістэмныя адносіны, у якія ўступаюць мянушкі.

Ключавыя словы: мянушкі, функцыі мянушак, лексіка-семантычныя групы мянушак, з’явы сінаніміі, варыянтнасці, мнагазначнасці, аманіміі, парадаксальныя мянушкі.

This article analyses systemic relations in which nick-names occur.

Keywords: nick-names, functions of nick-names, lexico-semantic groups of nick-names, phenomena of synonymy, variations, polysemy, homonymy, paradoxical nick-names.

Як сведчаць матэрыялы даследаванняў, у беларусаў ва ўсе часы шырока ўжываліся мянушкі – пераходныя моўныя характарыстычныя адзінкі паміж уласным імем і прозвішчам. Мянушка – адна з найбольш старажытных антрапаніменных форм.

У розныя гістарычныя перыяды імёны-мянушкі мелі неаднолькавыя функцыі і кола ўжывання. У дахрысціянскі перыяд мянушка атаясамлівалася з уласным імемем, выконваючы намінацыйна-ідэнтыфікуючую і прафілактычна-пажальную функцыі, г. зн. пры іх дапамозе праводзілася не толькі ідэнтыфікацыя асобы, але і засцярога ад нячыстых сіл, ліхіх духаў. Пры гэтым, як указвае М.В. Бірыла, засцерагальна-сакральнае прызначэнне мянушкі было не менш важным, чым ідэнтыфікацыйнае.

У XVII–XVIII стст. яна была толькі блізкай да ўласнага імені, выступала другім кампанентам пры кананізаваным імемем (ідэнтыфікуючая функцыя). З цягам часу такія імёны-мянушкі выпцяснюцца кананізаванымі імемемем, аднак не знікаюць, а з’яўляюцца базай для ўтварэння прозвішчаў. Мянушкі, у адрозненне ад уласных імёнаў, адлюстроўвалі ўжо не пажаданыя, а рэальныя ўласцівасці і якасці, тэрытарыяльнае або этнічнае паходжанне, месца пражывання носьбітаў.

У сферы вусных адносін у даволі абмежаваным коле людзей мянушкі выкарыстоўваюцца і сёння са значэннем ‘неафіцыйнае найменне чалавека, дадзенае па яго знешніх ці ўнутраных асаблівасцях, паводзінах, характары заняткаў, пасадзе, прозвішчы і інш.’ [1] (мянушка-антрапонім) і ‘назва, дадзеная адной жывёле ў адрозненне ад іншых, падобных’ (мянушка-заонім). У наш час на першы план у іх выходзіць эмацыянальна-ацэначная функцыя.

Імёны-мянушкі ўзніклі на аснове якога-небудзь рэальнага факта. Часта яны характарызуюць асобу па знешнім выглядзе, па характары ці па паводзінах. У такіх выпадках выкарыстоўваецца лексіка апеляцыйнага паходжання, семантыка якой указвае на якую-небудзь рысу чалавека, што і паслужыла падставой для ўзнікнення мянушкі. Асноўнымі прычынамі ўзнікнення мянушак можна адзначыць наступныя: недастатковая колькасць афіцыйных уласных імён у параўнанні з патрэбамі камунікатаў, імкненне выдзеліць, персаніфікаваць пэўную асобу ў соцыуме.

Неафіцыйныя найменні выражаюць канатацыйны характар: найчасцей іранічна-здэкалівае, кпілавае ці прыніжальнае адценне (*Кавун*, *Метр з шапкай*), радзей – павагу (*Прафесар*, *Хадзячая энцыклапедыя*). Указваючы звычайна на якую-небудзь асаблівасць або рысу адной асобы: *Антэна*, *Бусел*, *Жэрдка* (‘чалавек высокага росту’), *Капшчэй*, *Шлакбаум* (‘высокі худы чалавек’), мянушкі могуць быць і радавымі, што перадаюцца з пакалення ў пакаленне. Так, прадзеда ў свой час прызвалі *Каляснік* (вырабляў калёсы), таму наступныя пакаленні сталі *Калесніковы*. Мянушку *Буслы* маюць усе члены сям’і, бо ў іх родзе ўсе мужчыны і жанчыны высокія.

Лексічны склад семантычных груп сучасных мянушак самы разнастайны. Базай для іх утварэння прадукцыйна выкарыстоўваецца апеляцыйная лексіка з пераносным ужываннем.

І хаця мянушкі як формула імянавання асобы ўзніклі на ранняй стадыі, навуковых работ, прысвечаных іх вывучэнню, недастаткова. Сярод публікацый гэтага накірунку асноўнае месца належыць грунтоўным працам М.В. Бірылы, Г.М. Мезенка [2], [1], дзе вучоныя глыбока аналізуюць прыроду беларускіх мянушак, апісваюць іх матывацыйную базу, структуру. У апошнія гады пачалі вывучацца асобныя зоны мянушак. Тут варта прыгадаць артыкулы В.А. Капыткі, У.А. Бобрыка, прысвечаныя прынцыпам намінацыі мянушак Гомельшчыны, вывятленню сістэмна-структурных фактараў, што абумоўліваюць іх фарміраванне [3], [4]. Лексіка-семантычны аналіз мужчынскіх мянушак праводзіць Н.І. Новік [5]. З'явіліся лексікаграфічныя працы, што фіксуюць фактычны матэрыял асобных рэгіёнаў Беларусі [6]. Стылістычная роля мянушак у мастацкіх творах асобных аўтараў з'яўляецца аб'ектам увагі В.В. Шура [7], Н.І. Гілевіч [8].

Мянушкі як уласныя назвы могуць па аналогіі з апелятывамі ўступаць у сістэмныя адносіны: быць сінанімічнымі, варыянтнымі, мнагазначнымі, аманімічнымі і парадаксальнымі. Наша ўвага будзе звернута на вывучэнне сістэмных адносін мянушак у сінхраніі. У якасці фактаграфічнай крыніцы выкарыстаны мянушкі Гомельшчыны і Магілёўшчыны.

У сінанімічных мянушках адлюстроўваецца экспрэсіўна-стылістычная функцыя, звязаная з выражэннем шматвобразных значэнняў. Прыкладам гэтаму служыць вялікая колькасць сінанімічных радоў мянушак, якія падзяляюцца на наступныя лексіка-семантычныя групы:

а) знешні выгляд носьбітаў:

- ‘прыгожая жанчына’, ‘прыгожы хлопец’: *Афразіта, Багіня, Ізольда, Красуля, Кукла, Лялька, Паўліна, Сільва; Цвятко, Цюльпан;*
- ‘непрыгожая’: *Клякса, Лягушка, Малпа, Кікімара;*
- ‘чалавек, які носіць акуляры’: *Астраном, Ачкарык, Вадалаз, Касы;*
- ‘прыгожы кучаравы хлопец’: *Артымон, Аўца, Баран, Боні, Бяша, Чукаравы;*
- ‘лысы’: *Леи, Катоўскі, Фантамас;*
- ‘нізкі чарнявы мужчына’: *Абрам, Ашым, Мангол, Чынгіз;*
- ‘з рыжымі валасамі або светлавалосы’: *Аганёк, Ржавы; Бландзін, Дзядок, Серы;*
- ‘смуглы’: *Негр, Пакрышка, Саід, Чорны, Чугун;*
- ‘неахайная жанчына’: *Рахуліха, Рохля, Сарахана, Сурупоня, Хвядора, Хоўра;*
- *на росту і целаскладу:*
- ‘высокі худы чалавек ці проста худы’: *Арматура, Жэрдка, Каланча, Пісталет, Шалёўка, Швабра; Бычыныя ланцугі, Дрот, Кішка, Таран, Цыкуль, Шланг, Шнурок;*
- ‘чалавек нізкага росту’: *Гном, Карандаш, Караток, Карлік, Малка, Шпунцік;*
- ‘тоўсты нізкага росту мужчына’: *Бачонак, Галушка, Гарбуз, Дзізель, Кавун, Карась, Квадрат, Клоп, Пончык;*
- ‘малая тоўстая жанчына ці проста тоўстая’: *Баба Снежная, Бочка, Капа, Каробачка, Карова, Карэтка, Трохтонка, Тумба, Чарнільніца;*
- ‘тоўсты мужчына з жыватам’: *Бочкін, Борман, Боцман, Бруха, Гарбуз, Гляк, Бройлер, Мазоль, Мядзведзь, Пінгвін, Піражок, Туша, Чэрчаль;*
- ‘здоровы высокі мужчына’: *Бамбэла, Бугай, Буй, Конь, Лось, Слон, Фургон;*
- ‘з доўгімі нагамі’: *Сайгак, Пільгуй, Цапля;*
- *на рысах твару:*
- ‘з вялікі губамі’: *Гліндар, Грыбон, Шчаўкунчык;*
- ‘з круглым тварам’: *Кока, Круглы, Лімон, Яйцо;*
- ‘з вузкімі вачыма’: *Кіргіз, Кітаец, Мангол, Японец;*
- ‘з вяснушкамі’: *Зязюлька, Канаплянка, Курыца, Шэры, Рыбка, Сіўка;*
- ‘з чырвоным тварам’: *Памідор, Рак;*
- б) па рысах характару:
- ‘хітры’, ‘хлуслівы’: *Янот, Ліса, Кот, Харок, Хаманёк, Хлуйма;*
- ‘задзірысты хлопец’: *Атлёт, Дракон, Драч, Коришун, Певень, Перчык, Шыла;*
- ‘схвапны’: *Буржуй, Жадзіна, Жлоб, Жыла, Кацап, Кулак, Куркуль, Плюшка;*

- ‘часта плача’: *Бабёр, Маслюк, Ныцік*;
 - ‘разносіць чуткі’: *Пошта, Праграма, Хадора*;
 - ‘хутка і шмат гаворыць’: *Балаболка, Болбат, Гаманюк, Тарадэйка, Трандычыха*;
 - ‘вельмі злая жанчына’: *Акула, Аўчарка, Кобра, Ведзьма, Гідра, Змяя, Тарзан*;
 - ‘сварлівая жанчына’: *Брахліўка, Брытва, Гітара, Лайка, Рыква, Свякруха*;
 - ‘легкадумны чалавек’: *Басота, Вецер, Галэк*;
 - ‘пранырлівы, прабіўны’: *Праныра, Прахвост*;
 - ‘жанчына, якая вельмі любіць хадзіць па хатах’: *Лахта, Лётка, Лында, Пахадэля*;
- в) па фізічных асаблівасцях і паталагічных адхіленнях:

– ‘рухавая жанчына, хутка ходзіць’: *Козачка, Маторка, Мятла, Пройда, Самалёт, Сараканожка, Сербіянка, Страказа*;

- ‘кульгавы хлопец’: *Кастыль, Кульга, Храмы, Чомба*;
- ‘кульгавая жанчына’: *Качарка, Келька, Трамвай*;
- ‘чалавек з пісклявым голасам’: *Скрыпка, Сіпак, Пішчалка*;
- ‘заікаецца’: *Заіка, Кашаль, Кукурыца*;
- ‘чалавек, які невыразна, ціха гаворыць’: *Бумкала, Далдон, Гамуля*;
- ‘жанчына, якая ціха і незразумела гаворыць’: *Мунька, Мыркатуха, Цахля, Чахеля*;
- ‘чалавек, які слаба чуе’: *Глушэц, Дзядуля, Хухач*;

г) па адносінах да працы:

- ‘гультай’: *Абібока, Бэйбус, Лаўдак, Паніхіч, Труцень, Філон*;

д) па прафесіі: *Ашдвао, Ашхлор* (настаўнік хіміі), *Кардан, Ліхалеце* (трактарыст).

Як бачна, з’ява сінаніміі распаўсюджана сярод розных лексіка-семантычных груп мянушак. Гэта выклікана тым, што ў наш час пры ўтварэнні мянушак часцей за ўсё бяруцца пад увагу фізічныя, псіхалагічныя, маральныя якасці людзей.

У меншай ступені мянушкам уласціва з’ява варыянтнасці, згодна якой для абазначэння, функцыянавання і дэфініцыі адной і той мянушкі ўжыта некалькі найменняў-варыянтаў. Наяўнасць мадыфікацый дазваляе разглядаць іх і як антрапанімічную з’яву. Мянушкі падзяляюцца ў гэтых адносінах на такія структурна-граматычныя тыпы, як фанетычныя, ці гукавыя: *Гарбон – Гарбун, Кучаравы – Чукаравы* (чаргуюцца галосныя і зычныя фанемы), марфалагічныя: *Крывы – Крывая, Самасей – Самасейка, Хілы – Хіля* (адрозненні ў родзе), акцэнтныя: *Рыжык – Рыжак, Шустрык – Шустрак*, словаўтваральныя: *Белы – Бельчык – Бялера – Бялынка, Свісток – Свістун – Свіцік*.

На ўзнікненне варыянтаў аказалі ўплыў умовы білінгвізму, дыялектнае моўнае асяроддзе.

Антрапанімічнай лексіцы, у прыватнасці мянушкам, характэрна і мнагазначнасць, якая назіраецца сярод іх шматлікіх лексіка-семантычных груп:

Боцман – 1) ‘хлопец, які служыў у марфлоте’; 2) ‘мужчына, які ў маленстве марыў стаць мараком’;

Дарагуша – 1) ‘мужчына, які так заве сваю жонку’; 2) ‘жанчына, якая гэтым словам звяртаецца да людзей’;

Жук – 1) ‘хлопец з цёмным тварам і цёмнымі валасамі’; 2) ‘хлопец з цёмнымі вусамі’;

Пігмей – 1) ‘нізенькі хлопец’; ‘мужчына, у якога шмат дзяцей малога росту’;

Цыклоп – 1) ‘мужчына без аднаго вока’; 2) ‘дзядзька з вялікімі пукатымі вачыма’;

Шлёп-нага – 1) ‘чалавек, які кульгае на адну нагу’; 2) ‘жанчына, што пры хадзьбе выкідвае ўперад ногі’.

У мянушках полісемія развіваецца шляхам пераносу значэнняў па падабенстве з жывёльным і раслінным светам, прафесіяй, прадуктамі харчавання, часткамі цела, пэўнымі недахопамі чалавека і інш.

Значнае месца адводзіцца і з’яве аманіміі. Сведчаннем гэтаму з’яўляецца вялікая колькасць яе прыкладаў у мянушках.

Боні¹ – ‘хлопец з доўгімі кучаравымі валасамі’.

Боні² – ‘хлопец, які цікавіцца замежнымі ансамблямі’.

Жучка¹ – ‘вельмі злая жанчына’.

Жучка² – ‘спрытная жанчына’.

Капчыны¹ – ‘высокі худы хлопец’.

Капчыны² – ‘хлопец з цёмным колерам скуры’.

Капчыны³ – ‘дзядзька, які любіць вэнджаную рыбу’.

Плюшка¹ – ‘жанчына нізкага росту’.

Плюшка² – ‘скупы мужчына’.

Плюшка³ – ‘дзед, які раней насіў плюшавыя штаны’.

З’ява парадаксальнасці найчасцей сустракаецца ў мастацкай літаратуры, але яна распаўсюджваецца і на сучасныя мянушкі. Парадокс (слова грэчаскага паходжання са значэннем ‘нечаканы’, ‘дзіўны’) – сітуацыя, якая можа існаваць у рэальнасці, але не мае лагічнага тлумачэння. Парадаксальнасць – нечаканасць, нязвыкласць, арыгінальнасць, супярэчлівасць сабе, зыходным спасылкам, агульнапрынятаму, традыцыйнаму погляду або разумнаму сэнсу па змесце і форме. У мянушках сведчаннем таму з’яўляюцца наступныя прыклады:

Асілак ‘малы чалавек са слабым здароўем’, **Балбатун**, **Балтун** ‘маўклівы мужчына, з якога не выцягнеш і слова’, **Батон** ‘дзядзька, які не есць белага хлеба’, **Граміла** ‘невысокі хлопец’, **Кучаравы** ‘лысы мужчына’, **Лысы** ‘хлопец з прыгожымі кучаравымі валасамі’, **Малыш** ‘высокі хлопец’, **Малютка** ‘надта высокая дзяўчына’, **Мамант** ‘маленькі дзядзька’, **Морж** ‘мужчына, які летам спіць на гарачай печцы’, **Пісар** ‘дзядзька, які піша неразборліва’, **Страус** ‘нізенькая жанчына’, **Тоўсты** ‘худы хлопец’, **Худая** ‘вельмі тоўстая жанчына’, **Чарняўка** ‘дзяўчына з белымі валасамі’.

З’ява парадаксальнасці, як бачым, надае мянушкам больш яскравы, нечаканы, арыгінальны сэнс, што супярэчыць звычайнаму, агульнапрынятаму сэнсу.

Праведзены аналіз дазваляе прыйсці да высновы, што з усіх класаў онімаў мянушкі маюць самыя разгалінаваныя сістэмныя адносіны. Паўтараючы аднатыпныя адносіны, вызначаныя сярод апелятываў і онімаў, яны выяўляюць сваю спецыфіку: сістэмны рад пашыраецца за кошт парадаксальных мянушак.

Літаратура

1. Мезенка, Г.М. Беларуская антрапанімія : вучэбны дапаможнік / Г.М. Мезенка (наук. рэд.) [і інш.]. – Віцебск : УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, 2009. – 254 с.
2. Бірыла, М.В. Беларуская антрапанімія : у 3 ч. Ч. 1. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы / М.В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1966. – 328 с.
3. Капытка, В.А. Ацэнка мовы і вымаўлення асобы ў мянушках Гомельшчыны / В.А. Капытка // Веснік БДУ. Сер. 4. – 1990. – № 2. – С. 34–36.
4. Бобрык, У.А. Мянушкі ў гаворках Петрыкаўшчыны / У.А. Бобрык // Культура беларускага пагранічча : тэматычны зборнік навуковых прац. Кніга 5 : Культура беларуска-ўкраінска-расійскага сумежжа. – Мазыр – Брэст, 1999. – С. 45–47.
5. Новік, Н.І. Матываваныя мужчынскія мянушкі / Н.І. Новік // Беларуская мова. Вып. 20. – Мінск, 1993. – С. 20–26.
6. Рагаўцоў, В.І. Анамастычны слоўнік Магілёўшчыны / В.І. Рагаўцоў, С.Я. Кечык. – Магілёў, 2000. – С. 100–165.
7. Шур, В.В. Онім у мастацкім тэксце / В.В. Шур. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2006. – 216 с.
8. Гілевіч, Н.І. Аб адным тыпе антрапаніміі (пра мянушкі ў творах Я. Брыля) / Н.І. Гілевіч // Беларуская мова. Вып. 7. – Мінск, 1980. – С. 35–41.